

Erik Lönnroth

”Engelbrektskrönikan”

I ett nyutkommet arbete, ”Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren”, har professor Herman Schück återupplivat en kontroversiell debatt, som fördes med mycken häftighet för 60 år sedan. Det gör det nödvändigt för mig att markera och motivera min nuvarande ståndpunkt i de frågor, som har avgörande betydelse för förståelsen av det inledande parti av Karlskrönikan, som av Schück kallas Engelbrektskrönikan.

1

En helt avgörande fråga är, om det inledande partiet av krönikan, där Engelbrekt spelar en huvudroll, har tillkommit som en fristående krönika eller till sin komposition är en del av en större krönika, som skildrar och hyllar Karl Knutsson.

Här är det mig angeläget att förklara, att jag har ändrat uppfattning i en väsentlig paleografisk attributionsfråga sedan jag först behandlade Karlskrönikan i min doktorsavhandling ”Sverige och Kalmarunionen 1397–1457”, ventilerad 1934. Jag har blivit övertygad, framför allt av Lars Sjödens kanslistilundersökning, om att Erik Neumans attribueringar av ”hand 2” i Codex Holmien-sis D 6 till rikets skrivare Johan Fredebern är riktig, vilket innebär att det av denne renskrivna partiet av krönikan måste vara tillkommet före 1449.¹ Det betyder, att krönikan måste vara skriven i minst två omgångar, vara en tidigare del är äldre än jag tidigare antagit, något som jag angivit i en recension av en dansk doktorsavhandling 1983². Därmed har jag inte tagit ställning till Neumans uppfattning, att Fredebern också är författare av en ”Engelbrektskröni-

¹ Lars Sjödin, Kanslistilar och medeltida arkiv, *Meddelanden från Riksarkivet 1939 och 1940*: dens. Medeltida kanslistilar i Sverige, *MRA 1959/1961*. – Erik Neuman, Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde 1–3, *Samlaren 1927*, 1931 och 1934; dens., Dateringen av den s.k. Karlskrönikans olika partier och antalet författare, *UUA 1934*.

² E. Lönnroth, recension av Jens E. Olesen, Rigsråd, Kongemagt, Union, i *Dansk Historisk Tidsskrift 82:2*, 1983.

ka”, som senare blivit infogad i Karlskrönikan. Det är sannolikt att Fredebern har författat detta krönikeavsnitt, men fullständig visshet om detta går knappast att vinna.

Däremot går det att fastställa, hur avsnittet i fråga förhåller sig till den följande texten i Karlskrönikan.

I det av Fredebern skrivna krönikeavsnittet, verserna 2269–2326, berättas att ”de svenska”, d.v.s. upprorshärens och upprorskonfederationens ledande män ”voro komna i kval”, därför att de inte visste vem som skulle ansvara för skadeersättning åt dem som kunde bli tillfångatagna.³ De enades då om att välja en hövitsman, som skulle ha detta ansvar. Först valde de en valberedning på 30 medlemmar, som skulle nämna en till hövitsman. Av de 30 valde 25 marsken Karl Knutsson, 3 Engelbrekt och 2 Erik Puke. Därpå hyllade alla marsken och lovade att lyda honom. ”Då Engelbrekt och Puken det hörde, ganska vreda det dem gjorde”, och förklarade att de inte godtog valet. Klerker och ridderskap höll på marsken medan allmogen höll på Engelbrekt och Erik Puke. Klerkerna och ridderskapet föll då undan för hotet att Engelbrekt och Puke skulle skilja sig från dem:

ther mz gjorde the swa thera wilia
thz Engelbert sculle lika mz marsken radha
oc sculle swa riket styra badha
toch sculle marsken j stocholm wara
oc Engelbert vm riket fara
oc lotha all annor slot bestalla
som oskäliska fogda hafde walla

Sedan skildrar krönikan hur Engelbert far runt landet och tar eller belägrar fogdarnas slott. Därpå beskrivs hur han insjuknade, for med båt för att komma till Stockholm och blev mördad på en holme i Hjälmarens. Så beskrivs striderna mellan Bengt Stensson, mördaren Magnus Bengtssons far, och Engelbrekts svenner och hur Engelbrekts lik begrovs i Örebro stadskyrka. Avsnittet slutar med två rader:

Swa munde hans regiment sich enda
nw scal man begynna ther man förre wende.”
Därpå börjar nästa avsnitt i krönikan:
”Marsken war tha ena höffuidsman
rikesins inbyggjare elskade han,

³ Krönikecitaten efter *Svenska Medeltidens Rimkrönikor* 1–3, Sthlm 1865–68, SFSS 17:1–3.

⁴ Schück har inte tagit ställning till den korta utredning av dessa versrader, som en nordisk-filologisk specialist, Jöran Sahlgren, företog i sitt sektionens utlåtande vid tillsättandet av den av Neuman sökta professuren (Handlingar rörande professuren i svenska språket 1935–1936, del I, s. 47f). Han har där bekräftat riktigheten av min tolkning och med några exempel (verserna 686f. och 911) visat, att krönikören har använt ordet ”man” i betydelsen ”jag”.

o.s.v., varefter skildras motsättningen mellan marsken och Erik Puke under perioden efter hövitsmannavalet. Händelseförloppet fortsätter över tidpunkten för Engelbrekts död, som inte ytterligare blir omtalad men som förutsätts som bekant, när krönikan beskriver hur marsken och Erik Puke tävlar om att införliva Engelbrekts svenner i sin krigsmakt.

Vad betyder nu krönikans ord, om man skall begynna där man förut vände? Den enkla och naturliga tydningen är, att när Engelbrekts ”regiment” är slut, skall berättelsen återgå till den punkt, som det följande partiet anknyter till: marsken var då ensam hövitsman, och man får veta hur han har skött sitt hövitsmannaskap i och utanför Stockholm. Samma betydelse av ordet ”vände” finns ännu tydligare på två ställen i Sturekrönikan. Där slutar ett avsnitt med Sten Stures seger i slaget vid Öresten 1470. Sedan nämns på 11 sammanträngda verser fem olika strider, och så i Sturekrönikans vers 1840:

thz kan iak ey längher ath scriffua
 thy wiil jak thetta laatha staa
 och ther til öffuer slaa
 för thy thz är nw sidher
 aff mangom ordom leedz en man widher
 och för thy the maane manga i swerige liffua
 som thetta laatha scriffua
 thy wiil jag aather wända
 och göra her oppa een ända.

Och så går krönikan över till en översikt över situationen i Sverige sådan den tidigare berörts, splittringen inom rådet och riket, valet av Sten Sture till riksföreståndare, Karl Knutssons död och upptakten till slaget på Brunkeberg. Krönikörens beslut att inte skriva om detaljer i striderna utan gå över till de stora linjerna i händelseförloppet är klart motiverat av redaktionella skäl: han vill ”återvända” för att inte trötta läsaren. Det han vänder tillbaka till är inbördeskriget före Karl Knutssons död och skälen för att Sten Sture valdes till riksföreståndare.

Längre fram i krönikan, verserna 2536–2553, redogörs för mötet i Halmstad 1483, där ”ädla män” av Danmark och Norge enas om att ta junker Hans till kung. Därefter i vers 2554:

Her wylom wy wända warth tall i gän
 och tala om rikesens förstaandare her sten,

och sedan redogörs för herr Stens svårigheter med länen i Finland. Krönikören ”vänder talet” när han går över från ett ämne till ett annat. Ingen tvekan kan råda om vad han menar med ”vända”.

Herman Schück anser emellertid, att den ovan framlagda tolkningen av slutversen i Karlskrönikans skildring av Engelbrekts död skulle vara ”språkligt ohållbar – ena bör tolkas som enda och syfta på läget efter Engelbrekts död”, i den anknyttande versen ”Marsken war tha ena höffuidzman”.⁴

Ja, naturligtvis – har någon någonsin påstått någon annan betydelse av ”ena”? När Engelbrekt var död, var marsken ensam hövitsman. Därefter återgår texten till skildring av marskens utövande av hövitsmannaskapet, som tidigare inte har behandlats. Schücks invändning är för mig oförståelig. Efter den förklarar han, att det dock inte kan ”förnekas, att författaren, som nått målet för sin berättelse, förutser att han får en efterföljare i skildringen av Sveriges frigörande från unionskonungens tyranni”. Hur kan den enligt Schücks övertygelse helt självständiga Engelbrektsdiktaren vara så divinatorisk, om han inte varit medveten om att en fortsättning förbereddes? Men den får för allt i världen inte handla om Karl Knutsson utan om Sveriges frigörelse, och Engelbrekts ”regemente” får inte avse hövitsmannaskapet utan ett slags kungligt regerande. Om detta mera i det följande. Vad beträffar betydelsen av ”regimente” just i vers 2764 har emellertid krönikören givit klart besked i vers 2322 om hövitsmannavalet i Stockholm: ”oc sculle swa riket styra badha”. Det är fråga om Engelbrekts hövitsmannaskap, som tog slut med hans död. Karl Knutsson fanns sedan ensam kvar som innehavare av det andra.

Någon fortsättning på de två övergångsverserna, som koncentrerar sig på Sveriges frigörelse från unionskungens tyranni, finns inte. Parallellerna med Sturekrönikan visar enkelt och klart, att det var ett gängse stilistiskt uttryck att ”vända”, när man började ett nytt avsnitt i framställningen. Den redigerande handen i Karlskrönikan har gjort den första förtydligande kommentaren, när han har ändrat ”skall man” till ”vill jag” vända i framställningen. Det är inte frågan om någon dunkel förutsägelse om framtida författarskap utan en enkel återgång i en löpande framställning.

Vi har att göra med en enhetlig krönika. Men medvetandet om detta ändrar givetvis inte innehållet i den inledande del, som har Engelbrekt som huvudperson. Det är en intressant fråga vad dess syfte har varit i det större krönikeverket.

2

Ingvar Andersson och efter honom jag har antagit, att en muntlig, från Karl Knutsson själv härrörande tradition går igen i några avsnitt i det av Fredebern skrivna krönikeavsnittet, där Engelbrekt är huvudpersonen.⁵ Herman Schück avvisar detta: i den episod, som skildrar Karl Knutssons utnämning till marsk, har denne inte någon ”heroisk roll” utan gör ”en slät figur”. Då man vid det förnyade upproret 1436 beslutar att rida till Stockholm, uppmanar Engelbrekt honom att ”rida med”, vilket han gör och deltar effektivt – men detta innebär enligt Schück att han intar en ”tvehågsen andrahandsroll” (var märks hans tvehågsenhet?). När slutligen vid hövitsmannavalet i Stockholm Karl Knutsson väljs med överväldigande röstövertikt, ”tvingas han” i nästa stund ”att dela

⁵ Ingvar Andersson, *Källstudier till Sveriges historia 1230–1436*, Lund 1928, s. 280.

ämbetet med Engelbrekt” därför att ”allmogen – i detta fall väl närmast Stockholmsborgarna – föredrog denne”.⁶

Om nu Karl Knutsson spelar en så ynkelig roll i detta krönikeavsnitt, hur kan det då komma sig att dessa episoder utan ändringar i handskriften har infogats i den Karlskrönika, vars syfte enligt allas mening är att förhålliga Karl Knutsson? Förklaringen är, att krönikeavsnittet i sin helhet fyller en uppgift i Karl Knutssons politiska syfte med krönikearbetet. Schück har till den grad absorberats av sin egen detaljerade tolkning av krönikan om Engelbrekt att han helt har bortsett från möjligheten att Karl Knutsson kan ha haft intresse av att kröniketexten ser ut som den gör. För att förstå detta sistnämnda måste man ta hänsyn till den mot Karl Knutsson riktade agitation, som förekom efter det att denne hade framträtt som en centralgestalt i den upproriska konfederation, som kämpade för Sveriges frigörelse från Erik av Pommern. Jag har behandlat detta för 60 år sedan, men det förefaller nödvändigt att påminna om saken.⁷

En huvudanklagelse mot Karl Knutsson var, att han som hade blivit utsedd till marsk av kung Erik och därmed hade särskild förpliktelse till trohet mot sin kunglige herre, hade svikit sin trohetsed och gjort sig skyldig till förräderi. Det var en allvarlig anklagelse, som gällde heder och ära, och kung Erik var länge en maktfaktor att räkna med. Under 1430- och 1440-talen hade Karl Knutsson inhemska fiender, och många var mottagliga för den fiendliga agitation, som riktades mot honom. Det gällde därför att dels motivera, att kung Erik hade förverkat alla anspråk på undersåtlig lydnad, dels visa att kungen inte hade givit sin marsk något bemyndigande, som kunde binda honom till någon särskild lojalitet.

Krönikans långa inledning med statsrättslig motivering hur Erik har brutit sin kungaed på alla väsentliga punkter fyller därför en viktig uppgift för Karl Knutsson. Den motiverar upproret. Och initiativet till upproret är inte Karl Knutssons verk – det är Engelbrekts. Riksrådets ståndpunkt 1434 och 1435 var att Engelbrekt och Erik Puke var kung Eriks personliga fiender, medan rådet visserligen hade gripit till vapen men hela tiden önskade att kunna erkänna Erik som sin rätta herre. Karl Knutsson nämns för första gången i krönikan som en tapper deltagare i ett misslyckat anfall på Ståkeholm. Därpå beskrivs hans framträdande roll vid förhandlingarna med kung Erik i Stockholm, då han blir föreslagen till drots men sedan blir antaget som marsk av kungen, som slarvar med ceremonielet vid ämbetsinvielsen och som bemyndigande ger honom det hånfulla rådet att inte sträcka fötterna länge än skinnfällan räcker.

annen hielp tha marsken ey fick
swa syrgiande han fra konungen gik,

⁶ Schück, *Engelbrektskrönikan*, s. 99f.

⁷ Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457*. Ggb 1934, s. 334–338.

det är ingen "heroisk roll" utan tvärtom ett skickligt försvar. Någon annan källa till denna episod än Karl Knutsson själv kan krönikan knappast ha haft.

Och ritten till Stockholm 1436? Väl framme tar marsken själv initiativet före Engelbrekt och lyckas få stadsporten öppnad av den svenska menigheten. Han visar sedan sin duglighet på flera sätt, och kulmen blir hans val till rikshövitsman. Engelbrekt och Erik Puke vägrar att erkänna valet, som enligt krönikan var ett fullbordat faktum. Då Engelbrekt och Erik Puke hotar med brytning faller klerker och ridderskap undan och delar hövitsmannskapet mellan Karl Knutsson och Engelbrekt,

toch sculle marsken i stocholm wara
och Engelbrekt wm riket fara.

Man bör observera inskränknigen "dock". Marsken stannar i "rikets stad" (v. 2033) Stockholm, medan Engelbrekt får göra om erövringståget genom landet. "Allmogen" som var hans anhängare är de upproriska bönderna i hären, inte Stockholms borgerskap. Krönikan har 12 versrader tidigare noga skiljt mellan "köpstadsmän" och "alla mena".

Det är ingen tvekan om att marsken i detta avsnitt plötsligt har blivit krönikans huvudperson, medan Engelbrekt framstår som maktsträvar. Han återtar sedan huvudrollen i krönikan fram till sin martyrdöd. Men berättelsens övergång till att skildra marsken, som hade blivit ensam hövitsman, är förberedd i det föregående.

Herman Schück kan inte se detta, då han har levat sig in i en helt självständig krönikörs/diktarens initiativ att författa flera sinsemellan oberoende verk. En "käromålsdikt" fyller krönikans början med anklagelser mot kung Erik för att ha brutit sin kungaed. Ett "gilleskväde", en visa, skall ha diktats för bröderna i Sankt Gertrud gille i Stockholm för att skildra ett misslyckat utfall av slottets danska besättning med försök att bränna Stockholm. En "Engelbrektsdikt" skall ha beskrivit konflikten mellan Engelbrekt och herrarna på Göksholm och mynnat ut i mordet på Engelbrekt. Sedan skall dessa element ha bundits samman i en löpande krönikeberättelse om Engelbrekt och hans uppror, inspirerad av diktarens önskan att förhålliga folkhjälden och fullbordad senast 1436. Denna teori om krönikeavsnittets sammansättning är uppenbarligen avsedd att förklara, varför denna "Engelbrektskrönika" i avsevärda delar inte handlar om Engelbrekt och att den inte mynnar ut i ett lovprisande av hjälten utan i ett kort konstaterande av att hans "regemente" var slut. Teorien motiverar otvivelaktigt ett övervägande om vilka målgrupperna för krönikor respektive visor har varit vid denna tid.

Krönikorna skrevs för underhållande högläsning i högre-ståndskretsar; som det heter i inledningen till Erikskrönikan skall åhörarna ge akt "för lust att höra fagra ord, och skämtan med oss tills vi gå till bords". Där är målgruppen en hövinskrets, som respekterar ridderliga ideal, och författaren är en diktare, som behärskar sitt enkla redskap av parrimad vers och som förmår fångsla och

engagera sina åhörare med en berättelse fylld av flykt och färg och förvånande fri från longörer. Den man, som skrev det inledande partiet till det som blev Karlskrönikan, var däremot som Erik Neuman har konstaterat, en valhänt rimmare.⁸ ”Käromålsdikten” skulle enligt Herman Schück ha tillkommit för att underhålla riksrådskretsen inför förhandlingarna med kung Erik i Stockholm hösten 1435 och utgjort ett slags ackompanjemang till författandet av de statsrättsliga aktstycken, som skulle reglera förhållandet mellan konung och undersåtar och som i långa stycken ordagrant överensstämmer med krönikan. Ett sådant syfte vore verkligen originellt, och någon upplyftande verkan på åhörarna är inte lätt att tänka sig. Författaren framstår obönhörligen som en skrivare, inte som en diktare. Politiska visor siktade på en bredare publik och sökte egga upp dess känslor. De strofer i krönikan, som Schück har särskilt som ”Gilleskvädet”, skiljer sig inte versifikatoriskt från den omgivande krönikan men beskriver en sammanhängande episod. Någon sånglig ansats finns inte i dessa rim, och hur de skulle ha gjort gillebröderna speciellt upphetsade eller upprymda är svårbegripligt. Däremot bör bröderna i Sankt Gertruds och Helga lekamens gillen ha utgjort en av flera tänkbara målgrupper för själva krönikan i deras egenskap av bildade män med visst inflytande.

”Engelbrektsdikten” slutligen rymmer en ansats med annan rimflätning än krönikans, som länge har varit uppmärksammas och som bryter mot den genomgående stilen i krönikan. Det är möjligt att detta är ett fragment av en visa om mordet på Engelbrekt, men det är omöjligt att dra några slutsatser om hur den i så fall kan ha sett ut eller om den över huvud taget är ett främmande inslag i texten. Hela skildringen av Engelbrekts död är mera åskådlig och dramatisk än vad skildringen av honom genomgående är, men det kan bero på motivet och på den tradition om mordet, som muntligen eller skriftligen har stått till krönikörens förfogande.

Krönikeavsnittet om upproret mot kung Erik fram till Engelbrekts död har åtskilliga utvikinngar från sitt huvudtema men är en kompositionell enhet. Huvudpersonen i dess berättelse är Engelbrekt, och det är skildringen av honom, som är det intressantaste i framställningen. Har hans personlighet kunnat inspirera en ganska träaktig skrivare till en sådan entusiasm, att han har rimmats ihop en berättelse om hans hjältedåd på eget initiativ? Eller har Karl Knutsson önskat ha honom skildrad som föregångare?

Det är uppenbart, att Engelbrekt var en märklig man, och att hans helt enastående livsöde måste ha gjort starkt intryck på hans samtid. Hans martyrdöd gav honom därutöver en särskild upphöjelse. Erik Puke påstås i den fortsatta krönikan ha lockat Närkesbönderna med att vilja göra Örebro slott till ett kloster över Engelbrekts lik, och i biskop Thomas’ Frihetsvisa är han Guds stridsman, vid vars grav det sker järtecken och pilgrimer blir botade för ”sin vanda”. Engelbrekt har efter sin död varit en värdefull tillgång för Karl

⁸ Neuman, *Karlskrönikans proveniens* 2, s. 118.

Knutsson som initiativtagare till upproret och som föregångare i kampen mot kung Erik.

Det intryck han har gjort på krönikören kan emellertid bara denne vittna om. Det är ett mycket positivt intryck när det är fråga om upprorskriget, men man får inte överdriva krönikörens hjältedyran. Han har en klar distans till Engelbrekts person.

Engelbrekt nämns första gången i vers 730; mera än fjärdedelen av det här behandlade krönikeavsnittet har då avverkats. Han nämns utan presentation som en bekant man, som ”de fattiga bönder i Dalarna bo” ber att framföra deras klagomål inför kung Erik. Det gör Engelbrekt ”den goda man” och sätter sitt liv i pant på att anklagelserna mot Jösse Eriksson är befogade. När upproret sedan bryter ut, väljer bönderna honom till hövitsman. Jösse Eriksson hotas två gånger till livet men räddas av rikets råd, något som krönikören uppenbarligen gillar. När Engelbrekt har uppåbådat västmanlänningarna, skriver han till frälsemännen och befaller dem att möta honom i Västerås under hot att annars beröva dem liv och gods. De kommer, och bland dem riddaren Nils Gustafsson, som blir hövitsman på Västerås slott. Därpå upprepas proceduren i Uppsala med bondeuppåbod och hot mot frälsemännen att mista liv och gods, om de inte ansluter sig. Efter upplänningarnas anslutning skriver Engelbrekt generellt till ”var man” att ansluta sig under samma hot; därtill skriver han till Erik Puke att bringa Norrland till upprorsdelen av landet, vilket sker.

Enligt krönikan är Engelbrekt böndernas man, som använder bryska metoder mot frälsemännen. Bland dem som ansluter sig finns emellertid Nils Gustafsson, Upplands lagman och hans son Erik Puke, representanter för rikets främsta adel. Engelbrekt var själv bergsman och frälseman; det är svårt att föreställa sig att de skulle ha sökt sig till honom på grund av allmänt hot och utan tidigare kontakter. Krönikans Engelbrekt rör sig på en socialt något enklare nivå än den verkliga. Detta blir ännu mer påfallande vid den kända skildringen av hans möte med rikets råd i Vadstena. Herman Schück har antagit, att detta är en ögonvitnesskildring av krönikören, vilket gör den speciellt intressant för bedömningen av krönikan och dess bild av Engelbrekt.⁹

Bevisföringen härför är följande. Schück har observerat, att på ett indulgensbrev för Ösmo kyrka i Södermanland, känt genom Peringskiölds avskrift, och utfärdad av de nordiska biskopar, som deltog i fredsmötet i Vordingborg, skall ha funnits en marginalanteckning om att riddaren Nils Erengisleson och frälsemannen Johan Fredebern har åstadkommit detta, d.v.s. indulgensbrevet, och att man skall be för dem.¹⁰ Fredebern är den sannolike författaren av krönikeavsnittet, och Schücks observation är av intresse, då den visar att Fredebern haft goda förbindelser med stiftschefen biskop Thomas, som måste ha verkat för att övriga nordiska biskopar i Vordingborg har deltagit i brevets utfärdande.

⁹ Herman Schück, I Vadstena 16 augusti 1934. *Sv. historisk Tidskrift* 1985.

¹⁰ Schück *ibidem*, s. 146f.

Men Schück antar, att Nils Erengisleson och Fredebern näste ha följt Thomas till Vordingborg, återvänt tillsammans med denne till Vadstena och bevisat rådmötet. Detta är ett fullständigt obestyrkt antagande. Nils Erengisleson deltog i rådmötet, men att Fredebern skulle ha varit där och vistats i den lokal, där konfrontationen mellan Engelbrekt och rådsherrar ägde rum, är inte bara obestyrkt utan osannolikt.

Enligt krönikan red Engelbrekt till Vadstena och ”kallade samman de herra from”. Därpå uppmanade han dem att skriva till kungen att de inte längre vill ”med honom bliva”; då de vägrade grep Engelbrekt ”dem strax vid halsen fast”. Först grep han biskop Knut och ville dra ut honom till allmogen, det samma gjorde han med biskop Sigge och med biskop Thomas, noga iakttagande den ecklesiastiska rangordningen i uppsägelsebrevet, varefter han grep ”de andra alla”. Då bad de för sina liv, och Engelbrekt svor då att de skulle ”med riket hålla” om de villa behålla sina liv. De lovade det, och Engelbrekt lät då skriva det uppsägelsebrev vars text är bevarad och som ordagrant refereras i krönikan. Brevets ”abrupta” och ovanliga stilisering talar enligt Schück för att ”bryska påtryckningar” på rådet skall ha förekommit.¹¹

Såttillvida har han rätt, att brevets utformning vittnar om den brådska, som påtalas i texten. I övrigt är själva brevet och därpå följande händelser och statsrättsliga åtgärder ett klart bevis på att krönikans skildring inte är något annat än en popularisering av brevets text, utan hänsynstagande till dess verkliga mening.¹² Jag har en gång utförligt motiverat detta och hänvisar till tidigare bevisföring.¹³ Sannolikt har en motsättning funnits mellan Engelbrekt och rådsförsamlingen, men om Engelbrekt har behärskat situationen kan han inte ha önskat ett brev, som säger att han har tvingat utfärdarna till uppror och därmed fritar dem från ansvar för brevet och upproret, samtidigt som det innehåller deras tidigare visade oppositionella syn på kung Eriks olagliga maktutövning. Engelbrekt kan inte rimligen ha handgripligen förgått sig mot biskoparna och därmed mot kyrkan – särskilt gäller detta biskop Knut som hade lett den hårda kyrkliga oppositionen mot kungen. Bland de enligt krönikan gripna och livshotade rådsherrarna fanns Nils Erengisleson, som strax efteråt övertog Ringstadaholms slott från Engelbrekt. Därefter överlämnade Engelbrekt Stegeborgs slott till biskop Knut. När därpå upprorshären delades i tre delar, blev ytterligare en av rådsherrarna, Guse Nilsson, befälhavare för en av arméerna. Och då kung Erik den 27 augusti i det norska riksrådets namn uppmanade de svenska rådsherrarna att bevisa sin lojalitet i handling, blev svaret omedelbart rådets stora upprorsbrev av den 12 september, utskrivet av Fredeberns hand.

Det intressanta med krönikans skildring av Vadstenamötet är att dess fortsatt stereotypa beskrivning av Engelbrekts bryskhet och brutala hotelser

¹¹ Schück *ibidem*, s. 145.

¹² Sveriges Traktater 3, utg. O. S. Rydberg, s. 122f. Sthlm 1895.

¹³ Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen*, s. 108–111.

återger en uppfattning, som kan vara en stiliserad bild av en bondehövding och som kanske återger en sorts verklighet men inte en nyanserad verklighet. Undantag i krönikan är det korta återgivandet av Engelbrekts underhandling med Hans Kröpelin om Stockholms slott. Här talar Engelbrekt ”med snille” och kommer raskt till en uppgörelse i en för Fredebern bekant miljö.¹⁴

I fortsättningen är Engelbrekt den ständigt framgångsrike anföraren för upprorshären; beskrivningen av hur han bemäktigar sig borg efter borg blir alltmera stereotyp, men uppräknningen av borgar och fogdar är grundlig och övertygande. Ingenting tyder på att krönikören har befunnit sig i Engelbrekts närhet, men däremot har han haft tillgång till redogörelser, skriftliga och muntliga, som sammantaget har kunnat utgöra underlag för den uppgörelse, som måste komma till stånd mellan kung Erik och ”de svenske”: rådskonfederationen och upprorsmännen Engelbrekt och Erik Puke. Förhandlingarna med kung Erik och hans danska rådsherrar återges efter de akter, som har varit resultat av uppgörelserna; här har Engelbrekt funnits i bakgrunden och inte agerat. Däremot blir han återigen huvudpersonen när upproret förnyas. Hans andra upprorståg runt landet refereras på samma sätt som det första, konkret och opersonligt. Först i skildringen av hans död får sorg och indignation ett visst utrymme – men fortsatt med en grundläggande ton av saklighet. Engelbrekt hade vågat livet för riket; jungfru Maria och alla helgon skall hjälpa hans själ. Sverige må länge klaga över att de slog honom så jämmerligen. Men själva martyriet beskrivs utan religiösa övertoner.

I det krönikeavsnitt, som inleder Karlskrönikan, är Engelbrekt en stor upprorsledare, som krönikören består ett antal korta lovord: han är god, tapper, ädel, from och vis. Men något gudomligt mandat som i Frihetsvisan har han inte. Hans personliga bakgrund förblir anonym: hans farsnamn nämns en gång, och han har en hustru och en bror, som inte nämns vid namn. Ibland skymtar drag, som inte passar in i bilden av bondledaren. Han disponerar tusen mark, en jättesumma, för att köpa Örebro slott. Han kommenderar rytteri och är förfaren i belägringskonst. Ericus Olai påstår att han hade vistats vid furstehov och fått lärdomar där; något sådant antyds inte i rimkrönikan, där han är och förblir en man utan social miljö. Ericus Olai har ställvis avvikit från sin ordinarie källa, Karlskrönikan, för att framhäva Engelbrekt på Karl Knutssons bekostnad.¹⁵ I detta allmänna synsätt hade han en föregångare i Frihetsvisans biskop Thomas.

Krönikören nämner ett antal gånger Erik Puke, som i den fortsatta Karlskrönikan blir föremål för en hätsk skildring som Karl Knutssons dödsfiende. I det här behandlade krönikeavsnittet är han Engelbrekts vapenbroder ”the waro sworna samman som sella” (v. 2313); men han spelar ingen hjälteroll. Han vinner Norrland och Åland åt upproret på Engelbrekts uppmaning, men

¹⁴ Schück, *Engelbrektskrönikan*, s. 138.

¹⁵ Se härom Ann-Sofie Kälvemark-Ohlander, Ericus Olai, Engelbrekt och Karl Knutsson, *PHT* 1974.

Faxeholm och Kastellholm stormas av hans underbefälhavare. Han erövrar ett slott, Täljehus, i den särrimmade ”Engelbrektsdikten”, men det sker först när han vet, att Bengt Stensson och Magnus Bengtsson har lämnat borgen och fru Cristin slarvar med vakten. Hans innehav av Tälje spelar sedan en viktig roll för hans mordanslag mot Karl Knutsson i Karlskrönikans fortsättning. Slutligen har han ansvaret för en del av Stockholms försvar mellan kyrkogården och östra stranden och är liksom Stockholms köpmän ”slöö til at byggia” (v. 2209). Så som han förekommer i krönikan är det svårt att förstå att han kunde bli påtänkt som rikshövitsman vid sidan av Engelbrekt. Också i hans fall har Ericus Olai reviderat rimkrönikans bild av honom: han presenteras liksom Engelbrekt som ”magnanimus”, storsinnad.

Den krönikör, sannolikt Fredebern, som har författat det första avsnittet av Karlskrönikan, har sett som sin uppgift att skildra Engelbrekts frihetskrig men utan att framhäva honom framför Karl Knutsson. Hans omnämnande av Erik Puke gör inte en fortsättning omöjlig, där Puke framställs som en skurkaktig maktsträvarare. Krönikan hänger ihop liksom den gör i handskriften.

3

Genom en omsorgsfull och värdefull undersökning har Herman Schück klarlagt Johan Fredeberns härstamning, giftermål, bosättning i Stockholm och verksamhet som skrivare i rikets tjänst. Det torde inte finnas mycket att tillägga till denna dokumentation.

Därmed har Schück klarlagt förhållanden, som i hög grad styrker sannolikheten för att Fredebern inte bara har skrivit ut kröniketexten utan också författat den. Hans bosättning i Stockholm och hans ställning som gillesbroder i Helga lekamens och Sankt Gertruds gillen har givit honom möjlighet att personligen lära känna Hans Kröpelin, slottsherre i Stockholm; det förklarar den uppskattande skildringen i krönikan av denne och att krönikören, som Ingvar Andersson påpekat, med all sannolikhet har känt till ett eller flera av de intyg, som förklarade att Hans Kröpelin hade förfarit rättvist som fogde och att bönderna tackade honom för god samvaro.¹⁶ Viktigast av allt är emellertid, att Schück påvisat, att Fredebern från sommaren 1437 har stått i ”tjänsteförhållande” till Karl Knutsson.¹⁷ I och med detta förklaras på det mest självklara sätt tillkomstmiljön för det inledande avsnittet av Karlskrönikan, som går fram till Engelbrekts död. Det är svårt att förutsätta någon annan initiativtagare till krönikeskrivande i Sverige vid denna tid än Karl Knutsson. ”Mik är sakt at tu later läsa krönikas for tik”, skrev biskop Thomas i sitt förmaningsbrev till Karl; förhållandet var så märkligt att det uppmärksammades utanför dennes trängre

¹⁶ I. Andersson, *Källstudier*, s. 283f.

¹⁷ Schück, *Engelbrektskrönikan*, s. 146f.

krets.¹⁸ Det att den av Fredebern skrivna krönikedelen, som uppenbart ännu inte var färdig, kunde fortsättas av de två skrivare, som efterträdde Fredebern i Karl Knutssons kansli, är fullkomligt naturligt.¹⁹

Detta möjliggör också en närmare datering av krönikearbetet än vad som tidigare varit möjligt. Det måste förläggas till tiden då Fredebern har arbetat under Karl Knutssons inflytande, d.v.s. något av åren 1437–1440. Neuman har på grund av att Fredebern ändrat stavningen av pronominet ”jak” till ”jac” den 6 oktober 1438 daterat kröniketexten före detta datum, men det statistiska underlaget för ändringen är speciellt, då det stora flertalet av ”jac” förekommer i vidimationer och därmed kan vara påverkat av förlagorna. Det är möjligt, att stavningen ”jak” är ett indicium på att kröniketexten är skriven före 6 oktober 1438, men naturligare vore annars att förlägga krönikans tillkomst till tiden för övergången från Fredeberns arbete som Karl Knutssons kanslichef till de två anonyma efterträdarna, som också har övertagit krönikearbetet. Det må vara härmed hur som helst – källvärdet av texten ändras inte mycket av ett eller två års differens.

Alldeles klart ökas Fredebernstextens källvärde avsevärt genom en så tidig datering gentemot vad jag tidigare antagit. Författaren måste ha levat i kretsen av människor, som har spelat en roll i de omtalade händelserna och haft tillgång till de dokument, som han dels ordentligt refererat och dels nämner i förbigående. Redan före upprorets utbrott har de oppositionella prelaterna av självbevaringsdrift varit noga med att dokumentera sina ställningstaganden, och efter upprorets utbrott gäller detta hela rådskonfederationen. Vad Engelbrekt beträffar har han helt naturligt funnit det nödvändigt att hålla skriftlig kontakt med rådskonfederationen för att övertyga den om fälttågens framgång och om villkor för övertagandet av viktiga slott. Fredeberns uppgift att sätta upp eller i varje fall skriva ut statsakter måste ha givit honom så mycket skriftlig information om den politiska utvecklingen i landet, som någon kunde få vid denna tid. Han har också uppenbarligen hört muntliga berättelser t.ex. om upproret i Rekarna och om Karl Knutssons upplevelser av kung Erik. Med andra ord måste sakinnehållet i krönikan tillmätas stort värde – att dess tendens har präglat framställningen är självklart, men det torde i regel inte ha kunnat dölja händelseutvecklingen i stort.

Schücks uppfattning är, att författaren Fredebern har kunnat i krönikan ”förena brevtex och minnesbild” och diktat parallellt med att han har formulerat de akter, som han återger på sin knaggliga vers.²⁰ Antagandet gör krönikören ganska bisarr: en man som har försökt dikta över minnesbilder men ideligen fastnat i aktmaterialets formuleringar. Detta är en bild av ett allkoncipierande tidsvittne, men är det en människa? Schück har levat sig in i texten som ett

¹⁸ G. Vilhelmsdotter, *Biskop Thomas brev till Karl Knutsson*, SFSS serie 3, häfte 1, Lund 1993, s. 73.

¹⁹ Schück, *Engelbrektskrönikan*, s. 146.

²⁰ Schück, *Engelbrektskrönikan*, s. 140.

spontant diktverk, sammansatt av olika partier skrivna för olika publik i olika sammanhang – jag förmår inte läsa det som annat än ett ensartat fast något osammanhängande verk av en kompetent skrivare, som redligt strävar efter att åstadkomma det som hans uppdragsgivare behöver. Han har skildrat Engelbrekts segrar vederhäftigt och med stor uppskattning men utan övertoner. Han har inget svårt nedsättande att säga om mördaren Magnus Bengtsson i stil med okvädandet av Arent Clemensson eller Ivan Fleming – bara en strikt redogörelse för mordgåringen utan något förskönande. Förklaringen är antagligen att Karl Knutsson, enligt Ericus Olai, utfärdade skyddsbrev för mördaren. Kan det vara till någon glädje, är det naturligtvis inget hinder för att kalla det inledande partiet i Karlskrönikan för ”Engelbrektskrönikan”. Men det finns ingen möjlighet att påstå, att denna inledande krönikedel är fristående från Karlskrönikan. Fredebern har som författare stått friare gentemot sin uppdragsgivare än vad hans efterföljare gjorde, men oberoende har han inte varit.

4

När jag efter 60 år ser tillbaka på all denna polemik, som utspann sig omkring det inledande partiet i krönikan, frapperas jag av den intensiva vrede, som kom till synes i meningsutbytet och som jag själv var ett föremål för.

En av orsakerna var den strid om professuren i svenska språket i Uppsala, som utspann sig åren 1935–1936 och där bedömningen av Erik Neumans forskningsresultat om ”Engelbrektskrönikan” stod i centrum för polemiken. I den mån min egen avhandling har bidragit till att Neuman gick miste om professuren gör det mig uppriktigt ont – jag skulle dock knappast tro att så var fallet. Neuman var en på flera sätt beundransvärd forskare med sin outtröttliga målmedvetenhet, och även om han brast i vissa bedömningar har hans verk bestående värde.

Till hans försvar ingrep Gottfrid Carlsson, erkänd och grundlig specialist på 1400-talets historia. Carlssons synpunkter har i många och viktiga hänseenden varit vägledande för Herman Schück. Man kan emellertid knappast förstå arten av den tidens argumenteringar utan att se litteraturen om Engelbrekt i dess tidssammanhang i början av 1900-talet. Gottfrid Carlsson var känslomässigt engagerad både i Neuman och Engelbrekt. Han omfattade, låt vara i en senare ideologisk form, den starka nationalism, som Sveriges historiker med få undantag företrädde i början av 1900-talet med en höjdpunkt under borggårdskrisen 1914, återupplivad med Engelbrekts- och riksdagsjubileerna 1934–35.²¹

Herman Schück har i anslutning till Gottfrid Carlsson hävdad, att Engelbrekt haft en mera framträdande ställning i det upproriska Sverige än vad jag

²¹ G. Carlsson, Engelbrekt Engelbrektsson, der grosse schwedische Volksheld. *Jomsburg* 5 (1941) jfr artikel i Svenskt Biografiskt Lexikon 13(1950).

ansett i min doktorsavhandling och att Fredeberns framställning i krönikan är ett vittnesbörd om detta. Engelbrekt skulle inte ha varit ledare för ett jaquerie, ett oordnat folkuppror, utan utövat ett "regemente", en erkänd regeringsmakt med kungliga befogenheter.²² Jag vill gärna intyga, att jag nu skulle beskriva hans insatser och maktutövning mindre återhållsamt än när jag vände mig mot det förhållande, som den store litteraturhistorikern Henrik Schück framför andra förde fram i en minnesteckning av Engelbrekt i Svenska Akademien 1914 – bondetågets år.²³ Men just Fredeberns skildring av upproret med det ständiga uppbådanget av allmogen i landskap efter landskap som underlag för Engelbrekts segertåg ger en genomgående bild av ett bondeuppror under Engelbrekts ledning som inte har varit organiserat annat än för stunden. Vad man sedan vill lägga in i adjektivet "oordnat" är en ganska subjektiv fråga. Emellertid vill jag nu lägga mera vikt på dalkarlarna som kärna i Engelbrekts styrkor, inte som "fattiga bönder" utan en kvalificerad stridsenhet med välrustade "gruvdrängar" som tungt element, tydligt framträdande i den senare unionstidens krigföring. Dock har Engelbrekts militära makt haft sin förankring i allmogen i samverkan med adliga styrkor. Hans grepp om allmogen är obestridligt.

Vad sedan beträffar Herman Schücks uppfattning om Engelbrekts "regemente" vilar den helt enkelt på ett språkligt missförstånd: i medeltidssvenska och medeltidslatin har "regera", "regnera" en mera skiftande betydelse än i senare statsrättsliga akter. Just i samband med militärbefäl, utövat av en hövitsman, capitaneus, betyder ordet befälsföring.²⁴ När Vadstenadiariet talar om upproret som en samling bönders invasion på kungens egendomar och kallar Engelbrekt deras "dux sive princeps", som "tribus annis regnavit" avser det hans befäl över dessa bönder och inget annat.²⁵ Som rikshövitsman från Arbogamötet 1435 till uppgörelsen med kung Erik samma år och från rikshövitsmannavalet i Stockholm 1436 har Engelbrekt utövat erkänd militär makt, i det senare fallet jämsides med Karl Knutsson. Under en upprorssituation var militär makt helt naturligt liktydig med den världsliga makten i landet. Det var, som krönikan säger, att "riket styra". Vad beträffar Engelbrekts formella ställning i förhållande till riksrådet kan jag inte finna att det råder någon djupare meningsskiljaktighet mellan Herman Schück och mig.

Och det borde det inte heller behöva göra i fråga om problemet "Engelbrektskrönikan". Vi kan ha olika meningar om tillkomstår och tillkomstsituation, och vi kan gissa allt möjligt om Johan Fredeberns förehavanden, men om krönikans stora värde som källa är vi överens. Och det är mig en glädje att säga, att Herman Schücks forskningsresultat har givit mig ett antal ovärderliga fakta, som utgör underlag för förståelse av krönikan.

²² Schück, *Engelbrektskrönikan*, s. 121f., 169f.

²³ Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886 XXVI (1914), omtryckt som särskild biografi på Gebers förlag "Engelbrekt", Sthlm 1916.

²⁴ K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråkets*, Lund 1884–1918. C. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, ed., L. Fèvre, Niort 1883–87.

²⁵ C. Gejrot, *Diarium Vadstenense*, Sthlm 1988, s. 194f.